

lekedésekkel. Szigeti Paszternakot és Mandelstamot emlegeti, de bizvást ideidézhető Brodskij is: a modern orosz irodalom azért is bemérési pont lehet Bakához, mert a pusztulás vizionárius képeinek és a gyökerekig lehatoló kultúrakritikának az összekapcsolását néha hihetetlenül radikálisan végezte el. A Pehotnij-ciklus hatásos cáfolat arra, hogy Bakánál valamiféle tragikus magyarságszemléletről lenne szó, az Apokalipszis tágasabb jelentése nyilvánvaló. Rádásul itt a költő a többszólamúság irányába tesz felszabadult lépéseket (A SZIGETEKRE SZÁNON vagy az IN MODO D'UNA MARCIA), még ha ezek a művek inkább csak amolyan kedélyesen oroszos hangulati ellenpontozásnak látszanak is a legjobb versek tragikus teljességét hordozóhoz képest (A NAGYSZÍNHÁZBAN).

Más a helyzet viszont a YORICK MONOLÓGJAI című ciklussal. Ezek is szerepversek, s jellemző módon szintén fiktív szerepet jelentenek, akár csak Pehotnij (meglehet, ez fontos módosulások elindulásának jelzése). Csak itt Baka az európai műveltség egyik közös, nagy mitoszához, a HAMLET-hez nyúlt hozzá, természetesen a demitizálás szándékával – s a címadással talán Kormos István SZEGÉNY YORICK-ja előtt is tisztelve. A dráma legrejtélyesebb s nem létezése folytán legtöbb lehetőséget adó szereplőjét választotta a monológok médiumául; s olyasvalamire használta fel, amire még sosem tett kísérletet: a rezsimváltások sorozatát átélő, a folytonos, tendenciaszerű romlás tanújává váló kívülálló helyzetét tükrözte vele. Vagyis szinte közvetlenül reagált bizonyos személyes történelmi tapasztalatokra, a széthulló, szétrothadó világ képzetébe beleépítette saját szituáltságát – még ha hibátlanul működő költői ösztöne ezúttal egy többszörös kulturális utalórendszer kereteibe illesztette is bele az érintettséget. Az egzisztencialista magányérzet erősen köti ezeket a verseket az életmű egészéhez; mindazonáltal poétikai-szemléleti következményei is voltak ennek a váltásnak. A költőnek fel kellett adnia az Apokalipszis metafizikai távlatát és sűrített időszemléletét, hogy az alkalmazkodás legalább annyira hangsúlyos, sőt hangsúlyosabb legyen, mint az enyészet. S ezáltal a végítélet legfontosabb gondolati előfeltevését kellett kuktatnia: a tudást Isten

egykori jelenlétéről s újbóli megmutatkozásának jelentőségéről.

Ami ezután marad s a ciklusban megvalósul, az sem csekély eredmény. Csak más, s számomra kevésbé meggyőző a kötet egészénél. Én nem tudok olyan lelkes lenni, mint a kötet fülszövegének megfogalmazója, aki sejtetőleg erre a ciklusra gondolva írta le: „*benne van [ti. a kötetben] rendszerváltozásunk megannyi fájdalma és dicsősége*”. Egy régi vicc parafrázisával szólva, Bakát nem ezért szeretjük. Nem tudni persze, milyen elmozdulási szándékot kell belelátnunk ezekbe a versekbe, de az árnyalatnyi leszűkülés veszélyét felidézük. Szemben a Pehotnij-versekkel, amelyek szerves következménynek látszanak. Metafizikai rendszerének felszámolása vagy átépítése felé kívánna Baka István haladni? Főlősleges találgatni: bizzunk a költő komoly önfegyelmének és szívósságának rejtelmes titkában.

Szilágyi Márton

K Ö N Y V M O L Y

A SAVANYÍTÓBAN

*Tar Sándor: A te országod
Századvég, 1993. 362 oldal, 320 Ft*

„Nem művészet a társadalom arcába köpni” – mondotta Osvát Ernő, azzal visszaadta a kéziratot szerzőjének, a fiatal Nagy Lajosnak. A kérdés: pontosan mire gondolt Osvát? Vajon arra, hogy a szellem embere nem alacsonyodhat le a szociális visszaesések és igazságtalanságok pusztta leleplezésére, a művészet küldetése ennél jóval nagyobb és nemesebb cél betöltésére hivatott? Vajon azt akarta a heves vérű, felháborodott ifjú tudomására hozni, hogy műve esztétikailag elhibázott, legyen mégoly érvényes etikai indíttatása, igazságtartalma? Hogy *pusztán* az igazság kimondása, a társadalom leleplezése nem elegendő művészi gyűjtőerő, hogy ebben az esetben a műalkotása csupasz dokumentummá korcso-

sul? Osvát tehát durván szétválasztotta a műalkotásban az etika és az esztétika szféráját? Arra is gondolt továbbá, hogy nem elegendő a feltárás és a megjelenítés, ezeknél jóval több kell, ha el akarunk jutni egy világgállapot *ábrázolásához*?

Feltehetően nem érdektelen kérdések ezek éppen Tar Sándor művészetének tárgyalásakor. És Nagy Lajos mára kétségbeesetten elfeledett neve sem véletlenül került e recenzióba. Hisz vitathatatlan a két író közti rokonság: mindkettő eredendően novellista (Nagy Lajos regényei többnyire sikertelenek, a KISKUNHALOM sem regény, inkább regényesített novellaciklus; Tar pedig még csak nem is kísérletezett a regénnyel); mindketten elsősorban az „igazság” kimondására használták „*felszánt ceruzájukat*”; közös vonásuk a társtalanság, hogy egyikük sem tartozott soha semmiféle irodalmi szalonhoz vagy klikkhez, így aztán többnyire zajos sikerek nélkül, félrevonulva írták és írják sorozatban remekműveiket; mindketten hasonló művészi problémával küszködtek egész életükben: hogyan lehet költészetté varázsolni alapvetően földközeli, dokumentarista és szociológus tematikájukat? Persze lényegesen különböző ama két társadalom, melynek – úgy mond – „*az arcába köptek*”. A Nagy Lajos-féle, a Horthy-világ éppúgy hazug, aljas, velejég romlott és emberellenes, mint a későbbi utódé, de mégis jóval liberálisabb, hol – József Attila szavaival élve – „*karóba nem húznak ma már*”. Ebben a világban az író jóval szabadabban szólhatott. Nem így Tar Sándor. Ő rettenetes kockázatot, mikor komolyan vette a szocialista realizmus tanítását, hogy ti. a szocialista társadalom viszonyait ábrázolja a realizmus eszközeivel. Ám nem pusztán kockázatot vállalt, de úttörő, irodalmunkban unikális munkát is végzett. Ha ugyanis ama bizonyos Mars-lakót kellene tájékoztatnunk, hogyan éltünk Kádár, Brutyó János vagy Biszku Béla korában, kevés más irodalmat nyomhatnánk a földön kívüli látogató kezébe, mint Tar Sándor elbeszéléseit.

Milyen volt hát ebben az országban élni? Tolsztoj nevezetes mondatát felidézve: egyszerű, hétköznapi és rettenetes. De a *te országod* volt ez, a tied is, meg a tied – vagyis a miénk. Rólad szól a mese – ez lenne a kötet cím egyik jelentése. A másik persze ama bib-

liai, a Miatyánk égbe felkerengő könyörgése, hogy *jöjjön el!*, mert itt már más nem segíthet. Mégis hiányzik a valódi vilálos élmény és hit Tar Sándor hőseiből: Sipos – miután felolvasta a Miatyánkot kisfiának, akiről tegnap tudta meg, hogy voltaképpen a szomszéd ágyékának gyümölcse – „*akart még valamit mondani, de nem jutott eszébe semmi*”. Hit nélkül mondjuk el az imát, itt már az Isten sem segíthet. A FÖLD SZAGA című novella végletekig megalázta, mindenéből kifosztott páriahősnek életrajzát, hogy elhagyta őt az Isten. A HEGYI BESZÉD profanizált ima: a főhős egy „*hegyért*” – voltaképpen egy nyomorúságos homokbuckáért küszködik egész életében, a végén persze azt is széthordja a terjeszkedő téesz: „*ha mindet elhordják, meglátom majd az istent. Tudom*”. Az elbeszélés olvasója meg azt tudja, hogy Isten éppen maga a semmi, a nem létezés, a hiány, a monologizáló elbeszélő éppen ezzel nézhet majd szembe. A novellák egy részében Isten helyébe egy nagyon is e világi transzcendencia lépett: a Gyár. Az elidegenedés végső állomása ez, a Gyár mint Atya és Anyaszentegyház, a benne dolgozó munkásság mint a gyülekezet. A nyugdíjazás vagy elbocsátás itt a kiközösítéssel egyenértékű. Akit innen kizsitanak, mindenki prédája, élete értelmétől megfosztott, közösségből kiüldözött véletlen egyén, salakdombra való szemét: A TE ORSZÁGOD; FORGÓSZÉL; AZON IS TÚL. Akkor hát ima is szólhat a Gyárhoz, Hozzá, „*ahol élünk*”. A Gyár a személyes Isten, és kétségbeejtő, hogy ez a megszemélyesítés egyben a végső, fokozhatatlan eldologiasodás regisztrálására hivatott. Ez a zárónovella hatalmas végakkord a könyvben, hiszen itt szólal meg először és utoljára a többes szám első személy, a „*mi-tudat*” e világi korálja, a munkásgyülekezet reménytelen és kopár ltániája, summája egy osztály életének; a gondolatritmusos prózavers elősorolja mindazt, mely oly förtelmessé és végtelenül szomorúvá tette azt az életet és történelmet, melyet „*létező szocializmusunkban*” adatott leélnünk. A vigasztalan eleve elrendelés atyai világa ez, ő él helyetted, feleségedet is ő választja, ha kell, szigorú, „*fegyelméz, dorgál és büntet, nem felejt*”, néha oly esendő, egészen emberszabású, ilyenkor „*megértést, türelmet kér*”, aztán egyre jobban hasonul hozzánk, földönfutóvá lesz, elárvul, tönkre-

megy. Nem baj, akad helyette másik, az új gyülekezet is befogad, és kezdődik minden előlről a novellacímek megfogalmazása szerint: ELEJÉTŐL A VÉGÉIG; EGYIK NAP OLYAN, MINT A MÁSIK.

Tar Sándor novelláiban országunk a szégyenletes, az elviselhetetlen, az irtóztató arcát fordítja felénk: akár a Medúza-fő, pillantása megdermeszti az olvasót. Itt mindenki részegen fetreng, aztán disznói társaságában vizez; a nőket megerőszakolják, az apák megkörnyékezik kiskorú gyermekeiket, aljasság, gyilkos erőszak uralkodik mindenütt; a megalázottakat és megszorítottakat még mélyebbre taszítják, az állam, a téész, a gyár mindenkit kirabol és megsemmisít; a felül vagy középen levők aljasak, de legalábbis cinikusak, intézkedéseik ostobák és szűkagyúak, hizlalják hátsó felüket egy törekvő házmester izlésével berendezett irodákban vagy szolgálati autóik hátsó ülésén – és ez a hevenyészett felsorolás pusztán csak érzékeltetni képes, miféle rémületes országtérképet rajzolnak ezek az elbeszélések. A táj, a környezet – ha ábrázolódik egyáltalán – betonszürkén kopár és vigasztalan, a fák porosak és csenevészek; a lakások többnyire nem alkalmasak bármiféle emberi életre, pincékben, jégveremhez hasonló albérleti szobákban tengetik félállati létüket az ide kényszerítettek, lakás nincs és nem is lesz: „akkoriban egy spájzban laktam a Tanácsköztársaság úton” – ez utóbbi félmondat érzékeltetheti egyben Tar Sándor keserű iróniáját. A gépek rosszak és alattomosak, a munkakörülmények tűrhetetlenek, a fizetés csak a napi fröccsre, kevertre elegendő; utazni legfeljebb szakszervezeti beutalóval lehet, tizenöt évenként a Balatonra – ámbar oda is minek?

Ilyen mennyiségű szörnyűséges tény felhalmozásának láttán elnémul az esztétikai szemlélet, ez megfellebbezhetetlennek látszhat bárki irodalmi író vagy kritikai kritikus számára. De minden látszólagos dokumentarista-szociológus indíttatása ellenére mégis a legmagasabb rendű művészet ez. Első, még kissé empirikus bizonyítékunk, hogy nem avult el egyetlen sora sem. Az avulás látszólag Tar egyik legkorábbi munkáját, A 6714-ES SZEMÉLY című elbeszélést fenyegeti a legjobban. Az anyag itt valóban „nyers”, egy úgynevezett fekete vonat közönségének és útjá-

nak a leírása, az időpontok rögzítésével, az események szenvtelen megjelenítésével – az író mintha a legcsekélyebb mértékben sem avatkozna be, jelenléte, a tények közt szelektáló külső hatalma mintha egyáltalán nem lenne, csak hagyja, hogy a történések elmondják önmagukat. És mégis ezzel éri el, hogy a legkomolyabban érintve vagyunk az események által, az író dermedt figyelme, e világot és tagjait érthetetlenként és ijesztően idegenként szemlélő tekintete a miénk, az olvasóké is egyben – tudjuk, hogy mindez rettenetes, de nem tehetünk semmit, a jó tanácsok vagy moralista sopánkodások itt egyként érvénytelenek. A regisztráló, semmit sem felejtő tekintet itt az egyetlen releváns művészi és emberi morál – a pokolnak ebben a hétköznapi bugyrában nem lehetséges kitértetett nézőpont. Persze Tar – nagyon ravasz módon – önmagát is belekomponálja a seregszámlába: a szöveg névtelen szereplői néha megszólítanak valakit az utasok közül, ám maguk sem tudják, hogy elvtársnak, úrnak vagy éppen „kisapunak” szólítsák-e az illetőt. Nyilvánvaló, hogy az elbeszélő ez a megszólíthatatlan megszólított. Az utasok felől nézve ő az idegen, a megszólítások zúrvara éppen ezt tárja fel. És ezáltal az elbeszélő minket, az olvasókat is odarángat a kísérletvonal utasai közé, az anonim szemlélő szerepkörébe. Mi bámuljuk a rabszolgává alázott munkássereget, ám ők – finoman szólva – tesznek ránk. Kapcsolatunk így máig érvényes formává lett az elbeszélésben. Ezzel némileg rokon eljárása, mikor saját élettörténetüket mesélő, monologizáló alakokat jelenít meg. Látszólag a korban oly divatos és lejáratott életútfeltáró mélyinterjú készül itt, ám Tar mindig alkalmat ad beszélőjének, hogy kiszóljon a szövegből, minket pedig beinvitáljon annak terébe. Az olvasó így kérdőbiztossá válik, e szerep összes buktatójával és morális kérdőjelével együtt (VÁNYA; EGY RENDES NAP). Másik diadalmas művészi eljárása, hogy mintegy üzemi műfajokat lelkesít át az ábrázolásban, spiritualizálja a hangulatjelentést vagy a műszaki leírást (HANGULATJELENTÉS; VINCE MESÉL). Íme, a forma válasza: a Atyaistenné lett Gyár a műfajokat is magához hasonítja. A folytonos kukucsálás, a leskelődés teremti meg a kötet és egyben az újabb magyar irodalom egyik legnagyobb

elbeszélésének kettős nézőpontját: Karasné figyeli apja kertjét, Zabosné és a Csepiék lánya Karasné portáját, ám együtt sem tudják megakadályozni, hogy a tragédia mintegy görög szükségszerűséggel be ne következzen: Karas Géza egy moslékkeverő fával agyonveri magatehetetlenül részeg apósát. A végső nézőpont ismét a kutakodóé és a mienk, kívülálló olvasóké is egyben – ugyan mi más mondhatnánk mi is, mint a helyszínelő nyomozótiszt: „*Atyaisten, ilyet még nem láttam.*” De már tudjuk, hogy az atyaistennek itt semmi szerepe nincs többé.

Sötét és kiméretlen hát Tar Sándor világa, de mégsem teljesen kiüttalan. Hangja mindig a felháborodásé, soha nem a gyűlöleté. És jól ismeri a vitriolos gúnyt, különösen, ha nagykutyaiba vagy középvezetőkbe kell belermarnia (MINDENT MEGBESZÉLTÜNK; TÖRÉS-PRÓBA; NINCS VÉGE). Hősei többnyire boldogságkeresők, még akkor is, ha tudják, hogy törekvésük rendre megcsúfoltatik. A legvalószínűbb látszó kiutat azonban a munka szeretete jelenti Tar Sándor novellisztikájában. Ezek a végletekig kizsigerelt, képtelen körülmények közt dolgozó emberek mégis megmámorosodnak, ha nagy néha, pusztá kedvtelésből elfogja őket a munkaláz. Dalol ilyenkor a műhely, felragyog az együttes cselekvés pátosza, szinte mosolyognak a munkadarabok, a szerszámok. Ez a valódi szolidaritás érzelgősség nélküli, teremtő erejű felvillanása. Persze ezek csak kivételes, szinte kegyelmi állapotok, mindig jön egy fél-idióta művezető vagy részlegvezető aztán, hogy belesavanyítson a félig-meddig idilli hangulatba (ÉJSZAKAI MŰSZAK; EZ IS ELMŰLT).

„*Az asszony akkor már elment dolgozni a savanyútóba...*” – ime az egyik novella egy odavetett mellékmondata. És ekkor az olvasó a többi Tar-elbeszélés tapasztalatát is figyelembe véve megkérdezheti: vajon hova is ment az asszony, oda, ahol ő savanyit vagy ahol őt savanyítják? És a válasz nem is lehet kétséges: oda, ahol mindkettő egyszerre történik. Hiszen: tied az ország, magadnak építettél ilyen förtelmes disznóolat belőle.

Bán Zoltán András

A SZEMÉLYISÉG KICSINY SZIGETEI

Fiktív beszéd két könyvről

Darvasi László: A portugálok
JAK–Pesti Szalon, 1992. 69 oldal, 99 Ft

Rugási Gyula: Szent Orpheus arképe
JAK–Pesti Szalon, 1992. 143 oldal, 120 Ft

Hölgyeim és uraim,
ha most ott állnék önök előtt (például egy jó nevű budapesti könyvesboltban), és önök hallgatnák az én szavaimat, nekem pedig a sors kifürkészhetetlen szeszélyéből (például könyvpremier címén) az a feladat jutna osztályrészül, hogy Darvasi László és Rugási Gyula könyvét egyszerre próbáljam bemutatni, hogy egyszerre próbáljam felkelteni az önök figyelmét és megnyerni az önök jóindulatát a két könyv iránt, akkor így szólnék, vagy legalábbis az alábbiakhoz hasonló dolgokat mondanék:

A két szerzőt – azonkívül, hogy munkáik egymás után jelentek meg a JAK-füzetek sorozatában – mintha semmi nem kötné össze; legalábbis így rémlik első olvasásra. Sem a műfaj, sem a két könyv tárgya, sem a szerzők érdeklődési köre vagy izléspreferenciája nem kapcsolódik össze, ugyanakkor nincs is paradigmikus ellentétben egymással. Nem is tartoznak ugyanahhoz a nemzedékhez (mintegy nyolc év különbség van közöttük), arról nem is beszélve, hogy egyikük munkájára sem gyakorolnak lényeges hatást az úgynevezett nemzedéki élmények, saját nemzedékük tapasztalatai. Mégis, amikor egymás után olvastam a két művet (először kéziratban Rugásiét, aztán levonatban Darvasiét, aztán levonatban Rugásiét stb.), egészen határozottan az volt az érzésem, hogy erősítik egymást – a füzet sorozaton belül mindenképpen, de remélhetőleg az olvasók polcain is.

Darvasi könyve a szó legjobb értelmében fiatal munka. Fiatalságon természetesen nem az évek (minél csekélyebb) száma, hanem a felmutatott, ki nem aknázott, el nem használt, egyszersmind még el nem mélyített írói lehetőségek (minél nagyobb) száma értendő. A szerző máris kidolgozott egy markáns, má-